

RZYMSKIE PRAWO PRYWATNE

Repetytorium

Paulina Święcicka

SERIA AKADEMICKA

WYDANIE **2**

RZYMSKIE PRAWO PRYWATNE

Repetytorium

Paulina Święcicka

SERIA AKADEMICKA

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

WYDANIE

2

Wydawczyni
Dagna Kordyasz

Redaktor prowadzący
Kinga Zając

Opracowanie redakcyjne
Anna Wojciechowska

Projekt okładek serii
Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

prawolubni

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przystępujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujemy prawo i własność
Więcej na www.legalnakultura.pl
Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2024

ISBN 978-83-8358-042-5
2. wydanie

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.
Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przykopa 33
tel. +48 728 313 462
e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp	11
<i>Index librorum</i>	15
Wykaz skrótów i objaśnienia symboli	19

CZĘŚĆ PIERWSZA POWSTANIE I ROZWÓJ PRAWA

Rozdział pierwszy

<i>De iure ac de iuris divisione</i> – o prawie i podziale prawa	23
1. <i>De iure</i> – o prawie	23
2. <i>De iuris divisione</i> – o podziale prawa	24
3. Systematyzacja materiału normatywnego	30
4. <i>De diversis regulis iuris</i> : D. 50,17 – o różnych regułach prawa	34

Rozdział drugi

<i>De fontibus iuris Romani</i> – o źródłach prawa rzymskiego	37
1. Pojęcie źródła prawa (<i>fons iuris</i>)	37
2. System prawa rzymskiego jako system otwarty – cechy charakterystyczne	39
3. Periodyzacja historii źródeł prawa rzymskiego	39
4. Źródła prawa powszechnego (<i>iura populi Romani</i>)	42
5. Jurysprudencja i prawo jurysprudencyjne	59
6. Kompilacja justyniańska (lata 528–534 n.e.) i jej znaczenie dla obecności prawa rzymskiego i kształtowania się romanistycznej tradycji w średniowieczu, czasach nowożytnych i współczesnych	71
7. Pojęcie tradycji romanistycznej i jej znaczenie	79

CZĘŚĆ DRUGA
AKTY, KTÓRYCH CELEM BYŁO WYWOŁANIE SKUTKÓW
PRAWNYCH, DOKONYWANE PRZEZ PODMIOTY PRAWA
W RAMACH AUTONOMII IUS PRIVATUM

Rozdział pierwszy

Pojęcie podmiotowości prawnej i jej komponenty	87
---	-----------

Rozdział drugi

<i>De negotiis</i> – o czynnościach prawnych	89
1. Czynność prawna na tle faktów prawnie relevantnych	89
2. Pojęcie czynności prawnej	89
3. Wymogi ważności czynności prawnej i skutki ich niedochowania: nieważność, zaskarżalność, konwersja, konwalidacja	90
4. Skutki czynności prawnych	93
5. Podziały czynności prawnych	94
6. Oświadczenie woli i interpretacja oświadczeń woli	96
7. Materialna struktura czynności prawnej i niezgodność woli z oświadczeniem	99
8. Pobudka i jej znaczenie	103
9. Formalna struktura czynności prawnej	106
10. Problem zastępstwa przy składaniu oświadczeń woli i nabycie prawa przez osobę trzecią	112

CZĘŚĆ TRZECIA
RZYMSKIE PRAWO PRYWATNE

Rozdział pierwszy

<i>De iure quod ad personas pertinet et de familia tutelaque</i> – o prawie, które dotyczy osób, o rodzinie i opiece	117
1. Charakterystyczne cechy rzymskiego prawa dotyczącego osób	117
2. Pojęcie osoby	118
3. Osoby fizyczne	118
4. <i>Status libertatis</i> – stan wolności	123
5. <i>Status civitatis</i>	138
6. <i>Status familiae</i>	143
7. Cześć obywatelska (<i>existimatio</i>) i przypadki jej umniejszenia (<i>infamia, ignominia</i>)	146
8. „Osoby prawne” według reguł prawa rzymskiego	148
9. Zdolność do czynności prawnych	152
10. Małżeństwo (<i>matrimonium, nuptiae</i>)	164
11. Rodzina i władza rodzicielska (ojcowska)	178
12. Piecza prawna nad osobami	188

Rozdział drugi

De successioneibus – o dziedziczeniu	195
1. Zasady dotyczące dziedziczenia	195
2. Spadek jako przedmiot dziedziczenia	196
3. Elementy dziedziczenia	199
4. Dziedziczenie wedle reguł <i>ius civile</i> a dziedziczenie wedle reguł prawa pretorskiego (<i>ius honorarium – ius praetorium</i>)	200
5. Dziedziczenie testamentowe	202
6. Dziedziczenie beztestamentowe (<i>successio ab intestato</i>)	222
7. Dziedziczenie przeciwtestamentowe (<i>successio contra tabulas / bonorum possessio contra tabulas</i>)	226
8. Nabycie spadku (<i>acquisitio hereditatis</i>)	229
9. Zarząd majątkiem spadkowym	236
10. Odpowiedzialność za długi spadkowe	237
11. Dział spadku	238
12. Ochrona prawa do spadku	240
13. Zapisy	242
14. Inne przypadki nabycia na wypadek śmierci: <i>mortis causa capio</i>	250

Rozdział trzeci

De iure quod ad res pertinet – o prawie, które dotyczy rzeczy	251
1. Pojęcie i istota praw rzeczowych	251
2. Pojęcie „rzecz” (<i>res</i>) w prawie rzymskim	254
3. Podziały rzeczy	255
4. Posiadanie (<i>possessio</i>)	261
5. Własność (<i>dominium, proprietas</i>)	273
6. Współwłasność i zasady wykonywania wspólnego prawa	279
7. Nabycie prawa własności (<i>acquisitio/adquisitio dominii</i>)	281
8. Ochrona prawa własności	299
9. Zgaśnięcie prawa własności	309
10. Prawa na rzeczy cudzej (<i>iura in re aliena</i>)	310

Rozdział czwarty

De obligationibus et actionibus – o zobowiązaniach i skargach	329
Dział pierwszy. Wiadomości ogólne o zobowiązaniach	329
1. Pojęcie <i>obligatio</i> jako stosunku prawnego o charakterze względnym	329
2. Źródłowe definicje zobowiązania	329
3. Ochrona stosunków zobowiązaniowych – <i>actiones in personam</i>	330
4. Funkcja zobowiązań w obrocie gospodarczym	332
5. Geneza rzymskiej <i>obligatio</i>	332
6. Rzymskie stosunki zobowiązaniowe: źródła zobowiązań, cechy charakterystyczne rzymskiego systemu umownego oraz odpowiedzialności prywatnoprawnej deliktowej i kierunki ich rozwoju	334

7. Cechy konstytutywne zobowiązania i typy zobowiązań (1)	338
8. Świadczenie jako element zobowiązania: treść i wymogi ważności świadczenia, świadczenie dodatkowe (odsetki – <i>usurae</i>)	342
9. Generalne zasady wykonywania zobowiązań	345
10. Generalne zasady odpowiedzialności prywatnoprawnej kontraktowej	352
11. Podmioty zobowiązania	359
12. Zmiana podmiotów w zobowiązaniu: przeniesienie (cesja) wierzytelności i przejęcie długu	366
13. Umorzenie zobowiązań	370
Dział drugi. Zobowiązania z kontraktów, quasi-kontraktów, deliktów, quasi-deliktów	374
1. Cztery źródła stosunków zobowiązaniowych według prawa justyniańskiego	374
2. Kontrakt (<i>contractus</i>) – pojęcie oraz cztery typy kontraktów	374
3. Kontrakty typowe (nazwane) – <i>contractus (nominati)</i> : charakterystyka	375
4. Kontrakty nienazwane (<i>contractus innominati</i>)	417
5. Umowy nieformalne (<i>pacta</i>)	420
6. Quasi kontrakty (<i>quasi contractus</i>)	427
7. Zobowiązania z czynów niedozwolonych i charakter odpowiedzialności prywatnoprawnej deliktowej	433
8. Quasi-delikty (<i>quasi delicta</i>) i cechy odpowiedzialności quasi-deliktowej	451

CZĘŚĆ CZWARTA

OCHRONA PRAW PRYWATNYCH: ELEMENTY RZYMSKIEGO PROCESU PRYWATNEGO

Rozdział pierwszy

Sposoby na urzeczywistnienie prawa w starożytnym Rzymie	457
---	-----

Rozdział drugi

Postępowanie sądowe w sprawach prywatnych	461
1. Kluczowe pojęcia z zakresu procesu prywatnego	461
2. Postępowanie w sprawach prywatnych: postępowanie sporne a postępowanie niesporne	464
3. Funkcjonalny podział etapów procesu	464
4. Przemiany postępowania sądowego w Rzymie	464
5. Postępowanie sporne zwyczajne – cechy charakterystyczne i wspólne zasady procesowe	465
6. Organizacyjne ramy procesu	468
7. Trzy formuły procesu rzymskiego – porównanie	470
8. Przesłanki procesowe	474
9. Proces legisakcyjny (<i>agere per legis actiones, agere per concepta verba</i>) – szczegółowe przedstawienie	475
10. Proces formularny (<i>agere per formulas</i>) – szczegółowe przedstawienie	481
11. Proces kognicyjny (<i>cognitio extra ordinem</i>) – szczegółowe przedstawienie	495

12. Organy postępowania	498
13. Formy zastępstwa procesowego koniecznego i dobrowolnego	502
14. Postępowanie dowodowe	504
15. Wyrok	507
16. Środki zaskarżenia wyroku	509
17. Sankcje przeciwko pieniactwu	513
18. Egzekucja (<i>executio</i>) jako postępowanie wykonawcze	514

Rozdział trzeci

Środki ochrony pozaprocessowej

1. Interdykty (<i>interdicta</i>) i postępowanie interdyktalne	517
2. Wprowadzenie w posiadanie (<i>missio in possessionem</i>)	520
3. Stypulacje pretorskie (<i>stipulationes praetoriae – cautiones</i>)	520
4. Przywrócenie do stanu poprzedniego (<i>in integrum restitutio</i>)	521

***Index proverbiorum* – paremie łacińskie**

Index rerum

WSTĘP

Ponad pół wieku temu jeden z historyków prawa i idei, przedstawiciel „szkoły wolnego prawa” (Freirecht), urodzony w Poznaniu Hermann Kantorowicz (1877–1940), napisał, że prawo rzymskie to swoisty skarbiec, gdzie każdy może wejść i odnaleźć właściwe rozwiązanie dla nurtującego go problemu prawnego¹. Każdy może zadać takie pytanie dziś – „Po co prawo rzymskie dziś?”. Inaczej na takie pytanie odpowie akademik–romanista, inaczej historyk starożytności, inaczej praktykujący cywilista, a inaczej student prawa. I każdy z nich będzie czego innego w tym prawie rzymskim szukał. Nauki? Tradycji? Autorytetu? Mądrości? – choć to trudne słowo.

Współcześnie bowiem prawo rzymskie to – obok dyscypliny naukowej – przede wszystkim przedmiot uniwersyteckich studiów prawniczych. Zwłaszcza rzymskie prawo prywatne wciąż jest traktowane jako wprowadzenie – o encyklopedycznym charakterze – w świat pojęć i definicji, reguł i konstrukcji prawnych, ukształtowanych w starożytności, niemniej utrzymywanych do dzisiejszych czasów w mniej lub bardziej zmienionej formule. Generalnie, mimo podejmowanych niekiedy dyskusji na temat znaczenia prawa rzymskiego dziś, dydaktyczna i propedeutyczna jego rola nie jest kwestionowana, a nawet podkreślana, co jest uznawane w szczególności w odniesieniu do prawa cywilnego, ale i odnośnie do szeroko pojętego prawa handlowego, a także i procedury cywilnej. Dziedziny te dziedziczą bowiem wiele z jurydycznego doświadczenia i tradycji prawa rzymskiego. Do takiej też funkcji dydaktycznej i propedeutycznej przystosowane są zarówno podręczniki prawa rzymskiego, jak i wybory źródeł czy wydawnictwa o charakterze repetytoryjnym, jednak ich liczba świadczy o tym, że wciąż szuka się formuły optymalnej.

¹ H. Kantorowicz, *Bractonian Problems* (Being the 9th Lecture on the D. Murray Foundation in the University of Glasgow, prepared but not delivered), Glasgow 1941, s. 126: „Roman law was a kind of treasure-house where everybody could enter and find what he needed to solve a legal problem”.

Niewątpliwie też ostatnio coraz więcej miejsca poświęca się znaczeniu prawa rzymskiego dla współczesnej kultury prawnej i kształtu porządków prawnych państw Europy. Zwiększa się liczba publikacji z zakresu prawa rzymskiego, gdzie w tytule pojawia się słowo „europejski”, zaś w treści obecne są próby poszukiwania nowego „współczesnego” wymiaru prawa rzymskiego jako podstawy dla dyskusji ponadpaństwowej.

Fenomen prawa rzymskiego jako prawa historycznego pozwala wreszcie szukać w nim wartości filozoficznych i etycznych.

Te wszystkie walory prawa rzymskiego uzasadniają jego nieprzerwaną obecność w kanonie przedmiotów wykładanych na wydziałach prawa wszystkich wyższych uczelni – tak publicznych, jak i prywatnych. Nie można jednak nie zauważyć, że jako przedmiot studiów uniwersyteckich prawo rzymskie to materia zarówno historyczna, jak i dogmatyczna, obszerna i niełatwa, i jako taka może budzić obawę u studenta rozpoczynającego dopiero swą „przygodę z prawem”. Celem proponowanej publikacji, mającej charakter repetytoryjny, jest przedstawienie materiału obowiązującego studenta do egzaminu w sposób jasny i prosty, systematyzujący i objaśniający.

Repetytorium podzielone zostało na cztery części. Część pierwsza obejmuje zagadnienia wprowadzające w świat prawa rzymskiego, jak w szczególności rozumienie prawa przez starożytnych Rzymian, dokonywane przez nich podziały i systematyzacje materiału normatywnego, a także historyczny rozwój prawa rzymskiego. Tę część zamykają dwie tablice chronologiczne, zestawiające kluczowe wydarzenia i momenty tego rozwoju tak w starożytności (Tablica 1), jak i w czasach nowożytnych i współczesnych (Tablica 2).

Część druga zawiera wstępne wiadomości na temat podmiotowości prawnej i jej komponentów oraz wiadomości na temat aktów dokonywanych w ramach autonomii *ius privatum* przez podmioty prawa w celu wywołania skutków prawnych. Umieszczenie tego materiału w osobnej części spowodowane zostało w szczególności przekonaniem o podstawowym znaczeniu tych zagadnień dla pozostałych, tradycyjnie wyróżnianych działów prawa prywatnego, a także tym, że sami Rzymianie, dokonując systematyzacji materiału normatywnego, części takiej nie wyodrębnili (jest to dopiero dzieło dziewiętnastowiecznej pandektystyki). Trzecia część obejmuje kolejno: szeroko pojęte prawo osobowe, małżeńskie oraz rodzinne oraz tzw. majątkowe działy prawa prywatnego: prawo spadkowe, rzeczowe, obligacyjne. Część czwarta przedstawia sposoby ochrony praw prywatnych, w szczególności zaś elementy rzymskiego procesu prywatnego.

W związku z prezentowanym materiałem pozostają przywoływane przykładowo teksty źródłowe w ich brzmieniu oryginalnym wraz z propozycją ich rozumienia. Zostały one zamieszczone, by niejako przybliżyć przedstawiane zagadnienia z punktu widzenia rzeczywistych twórców rozwiązań prawnych, które uformowały następnie ów niezwykle złożony, zawsze otwarty na nowe propozycje „system prawa rzymskiego”, a także

by uwiarygodnić wywód, udowodnić, że rzeczywiście „tak mogło być”, bowiem tak o prawie wówczas mówiono i pisano. Taka ilustracja źródłowa wydaje się konieczna już choćby z tego powodu, że to, co zazwyczaj proponowane jest studentowi w postaci wykładu podręcznikowego, w przeważającej mierze odpowiada pandektystycznej wizji prawa rzymskiego, zarówno w odniesieniu do systematyzacji materiału, jak i wyraźnego wyodrębnienia i opisu instytucji. Nie można jednak zasadnie odrzucić optyki pandektystycznej, która niewątpliwie pozwala mówić o dawnym prawie w sposób zrozumiały i umożliwiający osiągnięcie celu dydaktycznego i propedeutycznego.

Wybór formuły repetytoryjnej został podyktowany przekonaniem, że kluczem do sukcesu jest porządkowanie i powtarzanie materiału, z którym student zetknął się podczas wykładu uniwersyteckiego lub podręcznikowego. Już sami starożytni mawiali, że *exercitatio* oraz *repetitio est mater studiorum*. Repetytorium może także stanowić przewodnik dla samego studenta w samodzielnej pracy, zwłaszcza dzięki systemowi „odsyłaczy” pozwalającemu na łatwą orientację w materii, a także dzięki indeksowi rzeczowemu czy zestawieniu rzymskich sentencji oraz dzięki wskazówkom bibliograficznym odnośnie do podstawowej i dodatkowej literatury przedmiotu do 2023 r. włącznie. Formuła repetytorium pozwala także na stosunkowo szybką powtórkę określonych, ujętych całościowo, zagadnień do kolokwium i egzaminu.

Na zakończenie przypomnieć warto, że publikacja w pewnym zakresie kontynuuje dobrze przyjmowaną i cieszącą się popularnością serię repetytoriów Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa, koła studenckiego działającego przy Uniwersytecie Jagiellońskim od 1851 roku, którego członkowie – studenci pomagają młodszym studentom podczas studiów prawniczych. Pierwsze wydanie „Repetytorium z prawa rzymskiego TBSP UJ”, ukazało się w roku 2004, kolejne w roku 2005. Jednym z twórców i redaktorką całości wydawnictwa była wówczas autorka proponowanej obecnie publikacji. Następnie wydane zostało opracowane już samodzielnie przez autorkę wydawnictwo pt.: „Rzymskie prawo prywatne – Repetytorium” (Warszawa 2011). Uwzględnia ono własne dodatkowe „doświadczenie dydaktyczne”, zdobyte w ciągu niemal dwudziestu lat wykładania prawa rzymskiego, a także życzliwe wskazówki dr. hab. Tomasza Palmirskiego z Uniwersytetu Jagiellońskiego [ZP UKSW 12.3 (2012), s. 217–238], za które autorka dziękuje.

Prosząc o życzliwe przyjęcie kolejnego wydania repetytorium, mam jednocześnie nadzieję, że spełni ono swoje zadanie.

Paulina Świącicka
Kraków, w październiku 2023 r.

Część pierwsza

POWSTANIE I ROZWÓJ PRAWA

Rozdział pierwszy

DE IURE AC DE IURIS DIVISIONE – O PRAWIE I PODZIALE PRAWA

1. De iure – o prawie

Ulpianus 1 inst. D. 1,1,1 pr.: <i>Iuri operam daturum prius nosse oportet, unde nomen iuris descendat [...]</i> .	„Kto chce się poświęcić prawu, najpierw powinien poznać, skąd pochodzi jego nazwa [...].”
---	---

1.1. Rzymscy filozofowie i prawnicy nie zaproponowali definicji prawa (*ius*). Na podstawie ich tekstów można jednak podjąć próbę określenia, czym według starożytnych Rzymian miało być prawo i jaka była jego podstawa. Można także określić idee i cele, których realizacji prawo powinno służyć. Charakterystyczne jest przy tym materialno-prawne (aksjologiczne), dalekie od formalistyczno-pozytywistycznego, rozumienie pojęcia prawa, czyli jego wyjaśnianie na drodze odwoływania się do wartości moralnych i etycznych, których ochronę i realizację prawo powinno zapewniać.

1.2. Marcus Tullius Cicero (106–43 p.n.e.), jeden z najważniejszych mówców i filozofów późnorepublikańskiego Rzymu, sięgając do stoickich koncepcji prawa naturalnego (*ius naturae*, *ius naturale*) jako najwyższego i niezmiennego porządku organizującego w słuszny sposób istnienie świata, pisał, że **prawo to najwyższa mądrość, zgodna z naturą, która nakazuje, co trzeba czynić i określa, czego czynić nie wolno.**

Cicero, <i>De legibus</i> 1,6,18: <i>Lex est ratio summa insita in natura, quae iubet ea, quae facienda sunt, prohibetque contraria [...]</i> .	„Prawo to najwyższa mądrość, zakorzeniona w naturze, która nakazuje, co ma być czynione i zabrania czynić przeciwnie [...].”
Cicero, <i>De republica</i> 3,33: <i>Est quidem vera lex recta ratio naturae congruens, diffusa in omnes, constans, sempiterna, quae vocet ad officium iubendo, vetando a fraude deterreat [...]</i> .	„Jest bowiem prawdziwe prawo słuszną mądrością, zgodną z naturą, obecną w każdym, stałą i niezmienną, która wzywa do wypełniania obowiązków, nakazując, co czynić, zakazując zaś, powstrzymuje od czynienia bezprawia [...].”

1.3. ☞ Juryści rzymscy okresu klasycznego, mówiąc o prawie, łączyli je z takimi pojęciami, jak **sprawiedliwość (*iustitia*)**, **słuszność (*aequitas*)**, **dobro (*bonum*)**. Etymologię

pojęcia „prawo” (*ius*) widzieli oni, niekoniecznie trafnie, w pojęciu sprawiedliwości (*iustitia*). Uznawali też, że **znajomość prawa oznacza nie tylko wiedzę teoretyczną, ale i praktyczną umiejętność właściwego stosowania norm i reguł (*ars*)**. Rozwinięcie tak rozumianego pojęcia prawa stanowić miały jego **zasady (*iuris praecepta*)**, będące, jako uniwersalne zasady uczciwego życia, ponadprawnymi nakazami dla każdego członka społeczności (*civitas*).

Celsus <i>apud</i> Ulp. 1 <i>inst.</i> D. 1,1,1 pr.: [<i>Ius</i>] est autem a <i>iustitia</i> appellatum: nam, ut eleganter Celsus definit, <i>ius est ars boni et aequi</i>.	»[Prawo] zostało bowiem nazwane od sprawiedliwości: albowiem, jak wytwornie określił Celsus, prawo jest to sztuka [umiejętność] stosowania tego, co dobre i słuszne”.
Ulpianus 1 <i>reg.</i> D. 1,1,10 pr.: <i>Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi</i> [= I. 1,1,1].	»Sprawiedliwość jest to stała i niezmienna wola przyznawania każdemu należnego mu prawa”.
Ulpianus 1 <i>reg.</i> D. 1,1,10,1: <i>Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere</i> [= I. 1,1,3].	»Zasady prawa są takie: żyć uczciwie, nie krzywdzić drugiego, przyznać (uznać) każdemu, co mu się należy”.
Ulpianus 1 <i>reg.</i> D. 1,1,10,2: <i>Iuris prudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia</i> .	»Nauka prawa jest znajomością spraw boskich i ludzkich, wiedzą o tym, co jest sprawiedliwe i niesprawiedliwe”.

2. De *iuris* divisione – o podziale prawa

2.1. Unikając – niejako programowo – teoretycznych opracowań sukcesywnie narastającego materiału normatywnego, juryści wyodrębniali jednak różne grupy norm, które składały się na poszczególne masy prawne formujące prawo rzymskie, czyli *iura populi Romani*, których podstawą *ab antiquo* były ustawy i zwyczaje (*leges et mores*). Przedstawili także jego różnorodne podziały.

2.1.1. Za podstawowy dla dalszego podziału norm odpowiadających dzisiejszemu prawu cywilnemu *sensu largo* uznać należy podział na **prawo publiczne (*ius publicum*)** i **prawo prywatne (*ius privatum*)**, dla którego podstawę rozróżnienia stanowi **kryterium użyteczności (*utilitas*) norm**, a także **charakter stosunków prawnych**, które są przez nie regulowane. Prawo publiczne dotyczy różnych aspektów ustrojowych, prawo prywatne zaś reguluje stosunki o charakterze osobistym lub majątkowym pomiędzy podmiotami prawa. Niewątpliwie też ***utilitas publica* uważana była za nadrzędną w stosunku do interesu prywatnego**, a także wyznaczała kierunki działania magistratur rzymskich jako przedstawicieli ludu – zgodnie ze znaną formułą Cyncerona, która nakazywała uznawać dobro całego ludu za najwyższe prawo: ***salus populi suprema lex esto***². Według tradycji formuła ta miała pojawić się już w ustawie XII tablic (*lex duodecim tabularum*; zob.: *infra*, pkt 3.1.1 tego rozdziału).

² Fragment z pisma Cyncerona, *De legibus*, 3,3,8. Według tradycji formuła ta miała pojawić się już w ustawie XII tablic (*lex duodecim tabularum*); zob.: *infra*, pkt 3.1.1 tego rozdziału.

<p>Ulpianus 1 <i>inst. D. 1,1,1,2</i>: [...] publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim.</p> <p>Papinianus 2 <i>quaest. D. 2,14,38</i>: <i>Ius publicum privatorum pactis mutari non potest.</i></p>	<p>„[...] prawem publicznym jest to, które dotyczy ustroju państwa rzymskiego, prywatnym zaś to, które dotyczy korzyści jednostek, są bowiem pewne [normy] ogólnie [publicznie] użyteczne, inne natomiast są korzystne dla jednostek”.</p> <p>„Prawo publiczne nie może być zmieniane umowami osób prywatnych”.</p>
--	--

2.1.2. Zarówno prawo publiczne, jak i prawo regulujące stosunki prywatnoprawne między podmiotami prawa dzielone było przez starożytnych na **prawo niepisane (*ius non scriptum*) i prawo pisane (*ius scriptum*)**. Podstawą dla tego rozróżnienia był **sposób powstawania norm prawnych**; ☞ zob.: cz. I, r. 2, pkt 4.1, pkt 4.2, pkt 4.3.

<p>Ulpianus 1 <i>inst. D. 1,1,6,1</i>: <i>Hoc igitur ius nostrum constat aut ex scripto aut sine scripto [...]</i>.</p> <p>I. 1,2,9: <i>Ex non scripto ius venit, quod usus comprobavit. Nam diuturni mores consensu utentium comprobati legem imitantur.</i></p> <p>Pomponius <i>l.s. enchir. D. 1,2,2,12</i>: <i>Ita in civitate nostra aut iure, id est lege, constituitur, aut est proprium ius civile, quod sine scripto in sola prudentium interpretatione consistit [...]</i>.</p>	<p>„To zaś nasze prawo opiera się na prawie pisanim albo niepisanim [...]”.</p> <p>„Prawem niepisanim jest to, co zostało potwierdzone w praktyce przez stosowanie; albowiem długotrwałe zwyczaje, potwierdzone przez zgodę stosujących je, przybierają postać ustawy [prawa]”.</p> <p>„Tak więc w państwie naszym ustanowione jest albo prawo, to jest ustawa [ustawa XII tablic], albo właściwe prawo obywatelskie, które, w formie niepisanej, opiera się na samej tylko interpretacji jurystów [...]”.</p>
---	---

2.1.3. Z punktu widzenia **zakresu podmiotowego wiązania i obowiązku przestrzegania** norm prawnych prawo prywatne dzielono na **prawo obywatelskie (*ius civile, ius Quiritium*) oraz prawo cudzoziemców, obcych (*ius peregrinorum*)**. Przyczyną i podstawą tego rozróżnienia norm była **zasada personalności (osobowości) prawa**, przyjmowana na gruncie prawa prywatnego, zgodnie z którą każda osoba winna była przestrzegać norm właściwych dla swej *civitas*, czyli społeczności narodowej, z której się wywodziła. Niemniej, dzięki praktyce urzędniczej, pewne **wspólne zwyczaje** oparte na **naturalnym, zdrowym rozsądku (*naturalis ratio*)**, które formowały masę prawną określaną jako **prawo ludów lub narodów (*ius gentium*)**, były przejmowane do prawa właściwego dla obywateli rzymskich (*cives Romani*), a jako składnik masy normatywnej tworzonego przez urzędników (*magistratus*) **prawa urzędniczego (*ius honorarium*)** zaczynały regulować stosunki prywatnoprawne także między obywatelami rzymskimi; ☞ zob.: cz. I, r. 2, pkt 4.2.2.

<p>Ulpianus 1 <i>inst. D. 1,1,1,2 (in fine)</i>: [...] <i>privatum ius tripertitum est: collectum etenim est ex naturalibus praecipis aut gentium aut civilibus [= I. 1,1,4]</i>.</p>	<p>„[...] prawo prywatne dzieli się na trzy części: składa się bowiem z przepisów prawa naturalnego albo [z przepisów] prawa ludów, albo [z przepisów] prawa obywatelskiego”.</p>
---	---

<p>Ulpianus 1 <i>inst. D. 1,1,1,4: Ius gentium est, quo gentes humanae utuntur, quod a naturali recedere facile intellegere licet, quia illud omnibus animalibus, hoc solis hominibus inter se commune sit.</i></p> <p>Gaius 1 <i>inst. D. 1,1,9: Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur. nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium civitatis est vocaturque ius civile, quasi ius proprium ipsius civitatis: quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur.</i></p> <p>Papinianus 2 <i>def. D. 1,1,7 pr.: Ius [...] civile est, quod ex legibus, plebis scitis, senatus consultis, decretis principum, auctoritate prudentium venit.</i></p> <p>Paulus 14 <i>ad Sab. D. 1,1,11: Nec minus ius recte appellatur in civitate nostra ius honorarium [...].</i></p>	<p>„Prawo ludów [narodów] jest to takie prawo, którego przestrzegają [wszystkie] ludy; łatwo dostrzec, że różni się ono od prawa naturalnego, ponieważ [prawo naturalne] jest wspólne wszystkim stworzeniom, tamto zaś ludzimi między sobą”.</p> <p>„Wszystkie ludy [narody], które rządzą się ustawami i zwyczajami, stosują częściowo swoje własne prawo, częściowo zaś to wspólne dla wszystkich ludzi; albowiem to prawo, które każdy naród sam dla siebie ustanowił, jest prawem jemu właściwym i nazywa się prawem obywatelskim, jako własne prawo samej społeczności; to zaś, co ze względu na naturalny rozsądek [naturalis ratio] zostało zaakceptowane przez wszystkich ludzi, tego wszyscy na równi przestrzegają i to nazywa się <i>ius gentium</i>, jako że tego prawa przestrzegają wszystkie ludy”.</p> <p>„Prawem [...] obywatelskim jest to, które pochodzi z ustaw, ustaw zgromadzeń ludowych, uchwał senatu, rozporządzeń cesarskich, mądrości jurystów”.</p> <p>„Niemniej prawo słusznie jest w naszym państwie określane jako prawo urzędnicze [...]”.</p>
---	---

Masa prawna	Charakterystyka	Źródła	Podmiotowy zakres obowiązywania
<i>Ius civile, ius Quiritium</i>	<ul style="list-style-type: none"> • najdawniejsza warstwa prawa rzymskiego • surowość i formalizm rozwiązań prawnych 	<ul style="list-style-type: none"> • zwyczaj (<i>mos maiorum</i>) • ustawy (<i>leges rogatae, plebiscita</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> • obywatele rzymscy (<i>cives Romani</i>) • Latyni, peregryni, jeśli otrzymali <i>ius conubii, ius commercii</i>
<i>Ius honorarium</i>	<ul style="list-style-type: none"> • normy prawne powstałe dzięki działalności urzędników • elastyczność i ciągła aktualizacja rozwiązań prawnych w celu dostosowania ich do faktycznych, zmieniających się potrzeb społeczeństwa 	<ul style="list-style-type: none"> • edykty urzędników (<i>edicta magistratum</i>): pretorów, edylów kurulnych, namiestników prowincji 	<ul style="list-style-type: none"> • obywatele rzymscy i peregryni
<i>Ius gentium</i>	<ul style="list-style-type: none"> • normy prawne, które wykształciły się w obrocie handlowym pomiędzy społecznościami rzymską a innymi społecznościami (cudzoziemskimi) zamieszkującymi basen Morza Śródziemnego • rozwiązania prawne uwzględniają takie wartości, jak: słuszność (<i>aequitas</i>), zaufanie do kontrahenta i dobra wiara (<i>fides, bona fides</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> • zwyczaje rzymskie, zgodne z prawem innych ludów • prawa obce 	<ul style="list-style-type: none"> • wszystkie podmioty prawa, bez względu na obywatelstwo czy pochodzenie

2.1.4. W drugim okresie cesarstwa (dominacie), kiedy jedynym podmiotem, który zachował legitymację do tworzenia norm prawa powszechnie obowiązującego, pozostał cesarz (*imperator*), normy prawne powstałe w poprzednich okresach wyróżnianych w historii prawa rzymskiego zostały koncepcyjnie zespolone w jedną całość i określone jako **prawo stare, dawne** (*ius vetus, ius antiquum*), które zaczęto przeciwstawiać **prawu cesarskiemu**, tworzonemu w formie **konstytucji** określanych już wówczas jako **leges** (*leges generales*). Prawo cesarskie nazywano **prawem nowym** (*ius novum, ius extraordinarium*). Nie oznacza to jednak, że odrzucono dorobek prawny poprzednich epok. Przeciwnie, szukano w nim inspiracji – częściowo z uwagi na tradycjonalizm myślenia, który nie pozwalał na absolutną innowację bez odwołania do tego, co już było, a częściowo z powodu obiektywnej wartości dawnych rozwiązań prawnych; ☞ zob.: cz. I, r. 2, pkt 4.2.4.

2.2. Relacja pomiędzy **prawem naturalnym** (*ius naturae, ius naturale*) a **prawem pozytywnym** (*ius positivum*)

- Rozróżnienia prawa naturalnego i prawa pozytywnego, za Arystotelesem, dokonali stoicy. Prawo naturalne to prawo idealne, wieczne, obowiązujące powszechnie i oparte na rozumie, prawo pozytywne zaś to prawo obowiązujące w państwie. W I w. p.n.e., dzięki intensyfikacji kontaktów ze światem hellenistycznym, w Rzymie rozwinęła się świadomość znaczenia prawa natury, a wraz z nią w którymś momencie musiały pojawić się pytania o relację prawa naturalnego i prawa obowiązującego: Czy oba porządki są – powinny być – ze sobą związane? Czy prawo natury powinno określać treść (i formę) prawa pozytywnego, czy może prawo obowiązujące powinno być oderwane od kontekstu prawa naturalnego? Czy ów naturalny rozsądek – *ratio naturalis* – jako uzasadnienie dla przyjęcia określonych rozstrzygnięć problemów prawnych jest przejawem partycypacji porządku naturalnego w porządku ludzkim, w szczególności w masie norm określanej jako *ius gentium*?
- ☞ Choć dla jurystów prawo natury nie miało znaczenia systematycznego ani dogmatycznego, to jednak liczne proponowane przez nich rozwiązania prawne uzasadniane były właśnie przez **odwołanie do naturalnego rozsądku** (*naturalis ratio*) czy **naturalnej słuszności** (*aequitas naturalis*). Co więcej, propozycja rozstrzygnięcia znajdująca takie uzasadnienie nie wymagała już dodatkowego wzmocnienia z uwagi na jej oczywistość (*palam, manifestum, evidens*) słuszność i trafność.

Gaius 2 *aur.* D. 44,7,1,9: *Si id, quod dari stipulemur, tale sit, ut dari non possit, palam est naturali ratione inutile esse stipulationem [...].*

„Jeśli to, co przyrzekamy przekazać tytułem świadczenia, jest tego typu, że nie może zostać przekazane, **jest oczywiste, że zgodnie z nakazem zdrowego rozsądku** stypulacja będzie nieskuteczna [...]”.

- Niemniej jednak można wskazać także przypadki oczywistej niezgodności porządku obowiązującego i porządku naturalnego. Najlepszym przykładem jest instytucja

Publikacja zawiera usystematyzowany wykład prawa prywatnego rzymskiego. Przedstawiono w niej m.in.: rozumienie prawa przez starożytnych Rzymian oraz dokonywane przez nich podziały i systematyzacje materiału normatywnego, historyczny rozwój prawa rzymskiego oraz podmiotowość prawną i jej komponenty. Książka omawia ponadto prawo osobowe, małżeńskie oraz rodzinne, a także tzw. majątkowe działy prawa prywatnego – prawo spadkowe, rzeczowe, obligacyjne, jak również sposoby ochrony praw prywatnych, w szczególności elementy rzymskiego procesu prywatnego.

Dla ułatwienia zrozumienia analizowanych zagadnień autorka posługuje się tabelami, wyliczeniami, schematami i przekładami źródłowymi.

Książka stanowi pomoc dydaktyczną dla studentów wydziałów prawa i wydziałów historycznych (w zakresie nauk o antyku). Zainteresuje również pracowników naukowych prowadzących zajęcia z prawa rzymskiego.

Paulina Świącicka – doktor nauk prawnych; adiunkt w Katedrze Prawa Rzymskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego; jej zainteresowania naukowe obejmują prawo rzymskie oraz szeroko pojętą tradycję prawną, teorię i filozofię prawa, retorykę i komunikację, zagadnienia krytyki źródeł; wielokrotna stypendystka: Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte we Frankfurcie nad Menem, Fundacji na rzecz Nauki Polskiej, Centro di studi e ricerche sui Diritti Antichi (CEDANT), programu Ministra Edukacji i Nauki dla wybitnych młodych naukowców; badania naukowe prowadziła głównie we Frankfurcie nad Menem, Salamance, Madrycie, Rzymie; autorka książek, m.in. *Proces Jezusa w świetle prawa rzymskiego. Studium prawno-historyczne* (2012), przekładów tekstów źródłowych oraz wielu artykułów i recenzji.

LEXOTEKA
więcej niż podręcznik

Poszukaj pozostałych podręczników
dostępnych online

www.lexoteka.pl

9788383580425 W02P01

ISBN 978-83-8358-042-5

9 788383 580425

ZAMÓWIENIA:

INFOLINIA: +48 801 044 545

ZAMOWIENIA@WOLTERSKLUWER.PL

WWW.PROFINFO.PL

Kup e-book i czytaj
w aplikacji Smarteca

CENA 79 ZŁ (W TYM 5% VAT)